

Н. О. Валуєва, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Академії митної служби України
А. А. Сovenко, головний спеціаліст кафедри цивільно-правових дисциплін Академії митної служби України

ЩО ТАКЕ СТРОКИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ?

У статті визначається актуальність даної теми, адже строки є однією з важливих правових категорій, які відіграють головну роль у цивільно-правових відносинах. Мета і завдання праці – дослідження правової природи строків позовної давності, а також наслідків їх закінчення з урахуванням диференціації права на позов у матеріальному та процесуальному розумінні й вироблення конкретних рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері застосування та обчислення строків позовної давності. У написанні статті використовувалися методи емпіричного та історико-правового аналізу.

В статье отмечается актуальность данной темы, ведь сроки являются одной из важных правовых категорий, которые играют главную роль в гражданско-правовых отношениях. Цель и задание работы – исследование правовой природы сроков исковой давности, а также последствий их истечения с учетом дифференциации права на иск в материальном и процессуальном понимании и выработку конкретных рекомендаций и предложений относительно совершенствования законодательства в сфере применения и вычисления сроков исковой давности.

The author shows the importance of this problem, because the limitation period is one of the most important legal categories, which are the main basis of the civil relations. The purpose and objectives are based on studying the legal nature of the limitation periods, as well as the consequences of their expiry, taking into account the differentiation of the right of action in the material and procedural sense, and making concrete recommendations and proposals in order to improve legislation in the sphere of application and calculation of the limitation periods. While carrying out this work the author used the methods of empirical as well as historical and legal analysis.

Ключові слова. Строки, позовна давність, класифікація строків, закінчення строків, зупинення строків, проблемні питання строків.

Вступ. У праці автор розглядає питання обчислення строків позовної давності в цивільному праві, а також проблемні питання правозастосовної практики й пропонує шляхи їх вирішення. Здійснено аналіз закінчення, зупинення, поновлення і переривання строку позовної давності.

Строки – одна з важливих правових категорій. Вони часто відіграють основоположну роль у цивільно-правових відносинах, бо час має істотне значення для виникнення, виконання, зміни та припинення відносин, для належного виконання зобов'язань, для захисту прав та інтересів осіб. Отже, значення часу і строків дуже важливо не тільки для соціального буття людини, а також для її перебування у правовідносинах.

Одним із найважливіших видів строків є позовна давність, яка дає можливість ефективного захисту порушених прав у судовому порядку. Регулювання позовної давності піддано істотним змінам і потребує ретельного аналізу та осмислення, зіставлення з іншими цивільно-правовими інститутами з метою їх гармонізації. Ці аспекти не знайшли належної розробки в науці цивільного права, де бракує досліджень з цього питання.

© Н. О. Валуєва, А. А. Сovenко, 2012

Строки взагалі та позовна давність, зокрема, піддавалися всебічному дослідженню ще за радянських часів у працях відомих цивілістів І. Б. Новицького, В. П. Грибанова, М. П. Ринга, М. А. Гурвича. Сучасні ж дослідження цих питань знаменуються працями українських правників Т. М. Вахоневої, В. В. Луця, О. В. Пушняка та В. І. Цікало, які торкалися широкого кола питань щодо строків. Наукових наробок, звичайно, виявилось недостатньо для з'ясування численних проблем у цій сфері, тим більше, що питанням позовної давності взагалі відводиться небагато місця. На порівняння, в РФ опубліковано цілу низку ґрунтовних праць М. Я. Кирилової, О. П. Сергеева, Є. О. Крашенинникова, І. А. Фаршатова, Л. Г. Вострикової, Л. О. Зеленської, О. П. Вершиніна та ін.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає в дослідженні правової природи строків позовної давності, а також наслідків їх закінчення з урахуванням диференціації права на позов у матеріальному та процесуальному розумінні й вироблення конкретних рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері застосування та обчислення строків позовної давності.

Результати дослідження. З наданням чинності з 01.01.2004 р. Цивільному (далі – ЦК) і Господарському (далі – ГК) кодексам України особливої актуальності набуває висвітлення новел, яких зазнав у зв'язку з цим інститут позовної давності. Відтепер у ЦК поняття позовної давності визначається нормативно. Відповідно до ст. 256 ЦК позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Доречно нагадати, що ст. 71 ЦК УРСР окреслювала лише ознаки цього поняття, тобто визначала загальні строки для захисту права [1; 2].

Можливість захисту цивільних прав у багатьох випадках залежить від дотримання строків, установлених щодо цього закону. Зокрема, для захисту прав важливе значення мають претензійні строки і строки позовної давності. Загальнішою є вимога дотримання строку позовної давності, яка стосується всіх учасників цивільних правовідносин [3].

Позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (ст. 256 ЦК). Значення інституту позовної давності пояснюється низкою причин. Насамперед обмеження строку для розгляду спору полегшує надання доказів, підвищує їх достовірність і тим самим сприяє встановленню судами істини. Крім того, встановлення строку позовної давності сприяє стабілізації цивільних правовідносин, усуненню невизначеності у відносинах між їх учасниками. Нарешті, позовна давність стимулює активність учасників цивільного обігу у здійсненні прав і виконанні обов'язків [1; 3].

Закінчення позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови в позові, тобто відмови в задоволенні позовних вимог щодо захисту цивільного права або інтересу. Юридичне значення закінчення позовної давності полягає в тому, що після встановлення факту пропуску строку давності і за відсутності підстав для його відновлення (якщо суд не визнає причини пропуску позовної давності важливими) суд має винести рішення про відмову в позові, а не ухвалу про припинення справи, оскільки забезпечити належну визначеність у відносинах між сторонами можна лише в результаті вирішення спору судом.

Передбачена нормою ч. 4 ст. 267 ЦК відмова суду в позові означає погашення права на позов у матеріальному значенні, тобто втрату можливості захисту з боку суду. При цьому, незважаючи на очевидність пропуску позивачем строку позовної давності, суд зобов'язаний прийняти справу до розгляду (право на позов у процесуальному розумінні). Це означає, що на вимоги позивача-кредитора не поширюється строк давності до заяви відповідача. Право на позов у процесуальному значенні означає можливість вимагати від суду розгляду спору з дотриманням норм цивільно-процесуального законодавства. Якщо ж у процесі розгляду справи сторона в спорі (відповідач) заявить про необхідність застосування строку позовної давності (пропущеного позивачем), суд винесе рішення про відмову позивачеві в позові [1, 4].

Закінчення строку позовної давності і відмова суду позивачеві в позові (в його матеріальному праві на захист) не означає втрату його суб'єктивного права на майно. На думку І. Фаршатова, “суб'єктивне право на майно належить позивачеві, хоча він позбавляється найбільш важливих повноважень власника (володіння, користування і розпорядження) у зв'язку з відмовою йому в позові і “залишенням” цього майна у відповідача”. У зв'язку з цим слід уточнити, що в цьому випадку йдеться не стільки про втрату будь-яких повноважень, скільки про неможливість їх юридичного захисту. Відповідач має право добровільно погасити борг, що визнаватиметься належним виконанням. Зазначений “титульний” відповідач-боржник має розглядатись як фактичний володільць спірного майна, юридичне право (власності, виключне право тощо) на яке виникатиме лише на підставі рішення суду про визнання права зазначеного володільця на спірне майно. Отже, якщо інше не передбачено рішенням суду, відмова в задоволенні позову у зв'язку із закінченням позовної давності створює титул законного володіння майном відповідача-боржника, який позбавляє позивача-кредитора можливості примусового здійснення права на спірне майно [4].

Обчислення строків позовної давності має суттєве значення в строках цивільного права. Для обчислення строків позовної давності потрібно визначити їх початковий момент, оскільки від цього залежить не тільки правильне обчислення строку, але й можливість захисту порушеного матеріального права. Так, ч. 1 ст. 261 ЦК передбачає, що перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Зазначене правило має загальний характер і поширюється на всі цивільні правовідносини, якщо інше не встановлено безпосередньо ЦК щодо певних видів прав або суб'єктів. Наприклад, у разі порушення цивільного права або охоронюваного законом інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття (ч. 4 ст. 261 ЦК України) [1].

Особа, яка вважає за потрібне пред'явити позов, може зробити це в будь-який час. Ст. 261 ЦК має на увазі таке пред'явлення позову, з яким зв'язується судовий захист права або здійснення примусу до дотримання норм права, тобто те, що прийнято називати правом на позов у матеріальному сенсі. Тому право на пред'явлення позову або вимога виникає тоді, коли правочинна особа може вже пред'явити до зобов'язаної особи конкретну вимогу зробити певні дії або утриматися від їх здійснення.

Зацікавлена особа знає про стан своїх матеріальних прав, і якщо будь-хто їх порушує, то про це негайно стає відомо правочинному суб'єкту. Маючи це на увазі, закон і встановлює загальне положення, згідно з яким право на позов виникає від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права. Обов'язок доведення часу, з якого стало відомо про порушення права, лежить на позивачеві. Звичайно суди загальної юрисдикції та третейські суди своїми активними діями з'ясовують усі обставини справи, в тому числі й це питання. Однак згідно зі ст. 60 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України [5; 6].

Сторона, право якої порушено, може звернутися в юрисдикційний орган протягом певного, встановленого законом, часу за захистом порушеного права. Але обставини можуть скластися так, що позивач у зв'язку з умовами, які від нього не залежали, не зміг вчасно звернутися до суду. Законодавець ураховує такі об'єктивні обставини й допускає в законі зупинення перебігу строків позовної давності. Звичайно, таке зупинення означає, що в строк позовної давності не зараховується той проміжок часу, протягом якого особа не мала можливості звернутися з позовом.

Переривання перебігу строку позовної давності слід відрізнити від зупинення як за підставами, так і за юридичними наслідками. Підстави для переривання перебігу строку давності, як і для зупинення, передбачені законом і не можуть бути змінені ні угодою сторін у договорі, ні з ініціативи суду.

Ст. 264 ЦК України встановила, що перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку; позовна давність переривається у разі пред'явлення особою позову до одного з кількох боржників, а також, якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач. Після переривання перебіг позовної давності починається заново; час, що минув до переривання перебігу позовної давності, до нового строку не зараховується. Тобто підставою переривання позовної давності є подія, що порушує перебіг позовної давності так, що час, який минув до переривання, не враховується, і після переривання може йтися тільки про перебіг нового строку давності [1, 7].

У ч. 2 ст. 264 ЦК як друга підстава переривання позовної давності зазначається пред'явлення особою позову до одного з кількох боржників, а також, якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач. Дане правило застосовно у всіх випадках, незалежно від суб'єктного складу правовідносин, тобто воно однаково поширюється як на правовідносини між усіма видами юридичних осіб, на їхні відносини з фізичними особами, так і на відносини між фізичними особами. Правило ч. 3 ст. 263 ЦК є правовою новелою, тому що раніше подібної норми законом не передбачалося. Узагальнення досвіду судової практики дало законодавцеві підставу для відповідного врегулювання практично важливого питання інституту позовної давності. Правила про переривання перебігу строку позовної давності застосовуються як до загальних строків позовної давності, так і до спеціальних [1, 8].

Пропущений позивачем строк позовної давності може бути поновлено судом. Відновлення строку означає надання судом можливості захисту суб'єктивного права особі після закінчення строку позовної давності. При цьому порушене суб'єктивне право не відновлюється, надається лише можливість розгляду спору в суді. М. Я. Кириллова зазначає, що "відновлення строку позовної давності не може означати одночасно відновлення суб'єктивного права, оскільки позовна давність і суб'єктивне матеріальне право являють собою дві самостійні правові категорії". У зв'язку з цим помилково твердження Н. А. Безрука про те, що "при відновленні строку позовної давності відновлюється і погашене суб'єктивне право, оскільки воно набуває здатності до захисту" [4]. У цьому випадку суб'єктивне право не погашається, воно позбавляється юрисдикційного захисту, й у зв'язку з подовженням (відновленням) строку надається можливість захисту цього права в суді.

Важливе значення має встановлення співвідношення між відновленим строком позовної давності та строком, який закінчився. У зв'язку із цим М. І. Брагіньський дещо в загальній формі, однак у цілому правильно, зазначає: "під відновленням маються на увазі дії суду, який, незважаючи на пропуск строку позовної давності, вважає необхідним захистити порушене право". Точніше з цього приводу висловлюється О. С. Йоффе, на думку якого, "відновлення строку позовної давності за наявності поважних причин його пропуску рівнозначно визнанню, що позовна давність не закінчилася й тому виносяться рішення про задоволення обгрунтовано пред'явленого позову". В. В. Луць вважає, що "сутність закріпленого в ч. 2 ст. 267 ЦК правила полягає в тому, що суд надає захист порушеному суб'єктивному праву, незважаючи на закінчення позовної давності". Отже, в цьому випадку йдеться не стільки про відновлення строку позовної давності (строк у власному розумінні вже минув), скільки про відновлення права на захист лише шляхом подовження строку захисту. У цьому контексті в літературі правильно звертається увага на те, що "закон дає можливість захисту суб'єктивного права за межами пропущеного строку, тобто наявне подовження строку на підставі рішення суду" [1, 4].

Останній аспект, на який доцільно звернути увагу, – проблемні питання застосування строків позовної давності. Досить складне питання щодо підстав, з яких виходив законодавець у проведенні кодифікації і в 60-ті рр. ХХ ст., і в сучасний період, коли включав особисті немайнові права до переліку вимог, на які не поширюється позовна давність. Очевидно, відповідь на нього необхідно шукати в самій природі цих прав. Як зазначають дослідники, сутність особистих немайнових прав полягає в їх невідчужуваності, відсутності економічного змісту, абсолютному характері. Більше того, вторгнення в сферу особистих немайнових прав може створити негативні наслідки для їх суб'єкта, однак від цього особисті права матеріальним змістом не наповнюються, порушення немайнових прав не перетворює їх на майнові [9]. Відомий дослідник позовної давності І. Енгельман зазначав, що "права, вытекающие из личной свободы, давности не подлежат, поскольку они не могут быть отменяемы давностью, точно так же, как они не подлежат изменению по произволу или по переделкам частных лиц" [6].

Відтак, особисті немайнові права, позбавлені економічного змісту, не зачіпають інтересів цивільного обороту, а, отже, їх захист можливий незалежно від закінчення будь-яких строків, у тому числі строків давності. Цей підхід відображено в інших актах цивільного законодавства, що стосуються особистих немайнових благ. Так, згідно зі ст. 28, 44 Закону України "Про авторське право і суміжні права" передбачається безстрокова охорона особистих немайнових прав авторів і виконавців, тоді ж як для майнових прав цих осіб встановлено певні строки. Аналогічні положення включено й до

законів України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”, “Про охорону прав на промислові зразки”, “Про охорону прав на сорти рослин” та ін. З цих самих підстав позовна давність не поширюється на вимоги, що впливають із сімейних відносин (ст. 20 Сімейного Кодексу України).

За ЦК строк позовної давності збільшено стосовно двох груп вимог, пов’язаних з недійсністю правочинів: про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману, – п’ять років, а до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину – десять. Що ж стосується решти вимог, пов’язаних із недійсністю правочинів, законодавцем ніяких особливостей застосування позовної давності не встановлено. Водночас у ст. 268 ЦК у переліку вимог, на які позовна давність не поширюється, будь-які вимоги, пов’язані з недійсністю правочинів, не вміщено. Тому виникає питання про застосування позовної давності до таких вимог, зокрема у разі вчинення позову про визнання правочину недійсним [1, 10].

Проблемою є також відсутність підстав, які б визначали підстави поновлення позовної давності. Що стосується підстав поновлення повної давності, то вони відсутні в ЦК. А суди на власний розсуд повинні визначити важливими підстави для поновлення позовної давності. Саме це утворює проблему, що різні суди можуть одну й ту саму підставу поновлення позовної давності сприйняти по-різному. Розв’язанням цієї проблеми може бути звернення до зарубіжної практики. Так, за ст. 205 ЦК РФ поважними вважаються обставини, які пов’язані з особистістю позивача-громадянина, такі як тяжка хвороба, безпомічний стан, неписьменність тощо, причому зазначені обставини враховуються лише тоді, коли вони мали місце в останні шість місяців строку або протягом строку давності, якщо він дорівнює шести місяцям або менший, ніж шість місяців. Згідно з роз’ясненнями вищих судових інстанцій РФ відновлення строку позовної давності (незалежно від причин його пропуску) не допускається за позовами юридичних осіб та громадян-підприємців за їх вимогами, пов’язаними з підприємницькою діяльністю [4, 11].

Висновки. Отже, позовна давність – це строк для захисту права за позовом особи, право якої порушено. Іншими словами, це строк, протягом якого особа, право якої порушено, може вимагати захисту чи примусового здійснення свого права через суд. Строки позовної давності мають загальний характер. Вони поширюються на всі правовідносини, крім випадків, передбачених законодавством. Норми, в яких містяться правила щодо позовної давності, становлять самостійний цивільно-правовий інститут, який є однією зі складових загальної частини цивільного права.

Значення інституту позовної давності пояснюється низкою причин. Насамперед обмеження строку для розгляду спору полегшує надання доказів, підвищує їх достовірність і тим сприяє встановленню судами істини. Крім того, встановлення строку позовної давності сприяє стабілізації цивільних правовідносин, усуненню невизначеності у відносинах між їх учасниками. Нарешті, позовна давність стимулює активність учасників цивільного обігу у здійсненні прав і виконанні обов’язків.

Закінчення строку позовної давності, про застосування якої заявлено стороні в суперечці, до пред’явлення позову є підставою у відмові в позові, тобто погашає право на позов у матеріальному розумінні. Тобто, якщо під час розгляду справи з’ясується, що позивачем пропущено строк позовної давності, суд мусить відмовити в позові, навіть не зважаючи на те, що позивач має відповідне право й це право порушено відповідачем. Дане питання неоднозначно вирішено в законі.

Що стосується проблемних питань позовної давності, то доцільно виділили такі два моменти.

По-перше, ретельного дослідження потребує проблема застосування позовної давності до вимог, пов’язаних з недійсністю правочинів. За ЦК, строк позовної давності збільшено стосовно двох груп вимог, пов’язаних із недійсністю правочинів: про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману, – п’ять років, а до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину – десять. Що ж стосується решти вимог, пов’язаних із недійсністю правочинів, законодавцем ніяких особливостей застосування позовної давності не встановлено. Водночас у ст. 268 ЦК у переліку вимог, на які позовна давність не поширюється, будь-які вимоги, пов’язані з недійсністю правочинів, не вміщено. Тому виникає питання про застосування позовної давності до таких вимог, зокрема у разі вчинення позову про визнання правочину недійсним [1, 7].

А другу проблему ми б назвали відсутністю норми, яка б визначала підстави поновлення позовної давності. Що стосується підстав поновлення повної давності, то вони відсутні в ЦК. А суди на власний розсуд повинні визначити важливість тієї чи іншої підстави для поновлення позовної давності. Це і є проблемою, що різні суди можуть одну і ту саму підставу поновлення позовної давності сприйняти по-різному. Розв’язанням цієї проблеми, на наш погляд, може бути визначення цих підстав у нормативному акті. Наприклад, доцільно звернути на це увагу Верховного суду України в Постанові пленуму Верховного суду України для однакового застосування норм судами.

Література

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356, зі змінами та доповненнями.
2. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144, зі змінами та доповненнями.
3. Шовкова Б. Позовна давність як різновид цивільно правових строків : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук / Б. Шовкова / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – С. 20.
4. Костенко Л. Строки позовної давності / Л. Костенко // Бухгалтерія: право, податки, консультація. – 2009. – № 1. – С. 69–70.

5. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
6. Токар Н. Зупинення та переривання перебігу позовної давності в цивільному праві України / Н. Токар // Юридична Україна. – 2007. – № 37. – С. 45–48.
7. Токар Н. Визначення моменту початку перебігу строку позовної давності // Юридичний вісник України. – 2007. – № 37. – С. 45–48.
8. Горовець Є. Переривання позовної давності / Є. Горовець // Юридичний журнал. – 2005р. – № 4. – С. 104–110.
9. Энгельман И. Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование / Энгельман И. Е. – М., 2003. – С. 463.
10. Вахонаєва Т. Деякі питання дії та застосування позовної давності в Україні / Т. Вахонаєва // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 80–83.
11. Гражданский Кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gzkodeks.ru>.